

УЯВЛЕННЯ ПРО СІМ'Ю ЯК КОМПОНЕНТ ОБРАЗУ СВІТУ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено теоретичне дослідження уявлення про сім'ю як компонент образу світу, що відображає психологічні особливості сприйняття сім'ї суб'єктом. Проаналізовані поняття, які використовуються для позначення його специфіки, а саме: образ сім'ї, сімейні міфи, когнітивний сімейний сценарій, внутрішня картина сім'ї, сімейна самосвідомість, карта сім'ї, ідентичність сім'ї.

Ключові слова: *уявлення про сім'ю, образ світу, образ сім'ї, сімейні міфи, когнітивний сімейний сценарій, внутрішня картина сім'ї, сімейна самосвідомість, карта сім'ї, ідентичність сім'ї.*

Постановка проблеми. Сім'я є першою групою приналежності суб'єкта, вона виступає тим оточенням, в якому починається соціалізація дитини. Оволодіння початковими формами взаємодії, засвоєння перших норм і цінностей, формування уявлень про різні соціальні ролі, набуття навичок спілкування, формування образу Я та самосвідомості починається саме в сім'ї [1]. Ми можемо з упевненістю сказати, що перші уявлення про світ закладаються насамперед у родині і перший образ світу дитини є в цьому сенсі «віддзеркаленням» образу світу тих дорослих, в оточенні яких вона знаходиться. Саме вони відбирають певну інформацію, повідомляють про те, що відбувається навколо, фіксують приналежність дитини до певної статі, надають світу визначеного емоційного забарвлення, яке передається дитині в спілкуванні з ними, відтак формують основи світосприйняття.

На думку С. Смирнова, «будь-який образ є не що інше як елемент образу світу, і його сутність не в ньому самому, а в тому місці, в тій функції, яку він виконує в цілісному відображенні реальності» [6, с. 144]. Ми вважаємо, що «місце», яке займає образ сім'ї (уявлення про сім'ю) в образі світу, – одне з центральних: дитина дивиться на світ із сім'ї, а підліток, юнак, дорослий спрямовують своє пізнання світу переважно згідно з тими орієнтирами, які були закладені в сімейному середовищі. Відтак не тільки уявлення про сім'ю потрібно досліджувати в контексті уявлень про світ, а й уявлення про світ в контексті переживання того мікрокосму, в якому вони беруть початок, тобто в сім'ї.

Досліджуючи формування картини світу у дітей, М. Осоріна наголошує на тому, що образ сім'ї – це найважливіший компонент образу світу: «Будь-яка людська культура обов'язково несе в собі модель світу, створену певною етнокультурною спільністю людей. Ця модель світу втілена у міфах, відображена в системі релігійних вірувань, відтворюється в обрядах і ритуалах, закріплена у мові... Кожне нове покоління отримує в спадок певну модель світобудови, яка є опорою для побудови індивідуальної картини світу кожної окремої людини і одночасно об'єднує цих людей як культурну спільність. Активними провідниками «дорослої» культури є насамперед батьки [4, с. 14]. Отже, діяльність індивіда буде визначатися тим образом світу, який обумовлений культурною спадщиною соціальної ситуації його розвитку.

Вікові особливості та етапи становлення індивідуальних уявлень про світ були предметом дослідження Ю. Аксьонової, І. Бушая, Е. Еріксона, М. Зінов'євої, І. Кона, М. Лісіної, Д. Медведєва, І. Маякової, В. Мухіної, М. Осоріної, О. Сапогової та ін. Такі науковці як Т. Андрєєва, С. Ковальов, Н. Москвічева, С. Моцарь, О. Рижкова, Л. Шнейдер, розглядаючи різні аспекти уявлення про сім'ю, разом з тим, не дають чіткого визначення цього поняття, не розкривають його структуру.

Мета статті – здійснити аналіз наукових підходів щодо змісту поняття «уявлення про сім'ю» як компонента образу світу особистості, що відображає психологічні особливості сприйняття сім'ї суб'єктом.

Результати теоретичного дослідження. Формування образу світу в сім'ї має свою специфіку. Так О. Сапогова, характеризуючи культурні підстави первинної соціалізації особистості, вказує на те, що «сім'я виконує для дитини семіотичну функцію, а саме: функцію створення основ семіосфери – механізмів, правил і прецедентних одиниць, за допомогою яких дитина згодом сама буде відбирати в соціально-культурному макропросторі те, що вона вважатиме за потрібне, корисним і те, що належить безпосередньо до її особистості і життєвого шляху» [5, с. 177]. Ця точка зору автора підкреслює основну функцію образу світу – генерацію пізнавальних гіпотез.

Питання про взаємодію образу світу (і його компонентів) та способу життя автор розкриває так: «Людина не просто засвоює і відтворює наявні в суспільстві зразки і програми, а перетворює їх в насичені особистісними смислами цінності, установки, орієнтації (в образ світу), творчо трансформує їх самим плином власного життєвого шляху, що створює безліч індивідуальних варіантів культурного соціогенезу в загальній площині соціалізуючих впливів [5, с. 178].

Процес формування образу світу в сім'ї має свою специфіку, яка полягає в тому, що масовий історико-культурний досвід людей, які живуть в одному місці в один і той же час, переломлюється через індивідуальне буття декількох поколінь членів певної сім'ї, і це поступово створює «внутрішньосімейну версію буття (тобто образ світу)» [5, с. 85]. Відтак О. Сапогова вказує на можливість виділити і описати образ світу не окремого суб'єкта, а окремо взятої родини. Ця думка, безумовно, заслуговує на увагу.

Проаналізуємо підходи до розуміння того, що являє собою внутрішнє переживання сім'ї суб'єктом, для позначення якого в наукових психологічних дослідженнях використовуються такі поняття як: образ сім'ї, сімейні міфи, когнітивний сімейний сценарій, внутрішня картина сім'ї, сімейна самосвідомість, карта сім'ї, ідентичність сім'ї тощо.

Власне термін «образ сім'ї» (або образ «ми») вперше був запроваджений у понятійний апарат психології у дослідженнях Т. Мішиної з метою позначення сімейної самосвідомості як цілісного інтегрованого утворення. Автор наголошує на тому, що регуляція поведінки сім'ї та узгодження позицій окремих її членів є найбільш важливою функцією сімейної самосвідомості, відтак специфіка внутрішньосімейних стосунків і життя окремо взятої родини суттєво залежить від адекватності образу «ми». Зокрема, адекватний образ сім'ї формується в функціональних сім'ях і визначає окремі характеристики сімейного життя: подружні стосунки, виконання членами родини визначених обов'язків, характер і правила індивідуальної та групової поведінки. Неадекватний образ «ми» формується в дисфункціональних сім'ях на основі селективних уявлень про характер взаємин, що створюють для кожного члена родини і сім'ї в цілому публічний образ – сімейний міф.

Мета сімейного міфу – приховати або представити в іншому світлі незадоволені потреби членів сім'ї, конфлікти, що між ними відбуваються, невиправдані очікування і помилкові ілюзії, а також узгодити певні ідеалізовані уявлення один про одного. Сімейний міф у своїх різновидах діє як механізм психологічного захисту, перешкоджаючи усвідомленню того знання про сім'ю, що заперечується її членами. Для створення сімейних міфів родина використовує захисні механізми проєкції і витіснення [3]. Власне термін «сімейні міфи» був запропонований А. Феррейра для позначення захисних механізмів, робота яких спрямована на підтримку єдності і згуртованості сім'ї. А. Варга ж зазначає, що це «форма опису сімейної ідентичності, певна ідея або образ, або історія, які об'єднують усіх членів родини [2, с. 35].

У сучасних теоретичних та емпіричних дослідженнях сім'ї поняття «сімейний міф» часто використовується як синонімічне категорії «образ сім'ї», хоча Е. Ейдемільер пропонує функціональний критерій розрізнення цих понять, наголошуючи, що сімейний міф народжується в дисфункціональній сім'ї та його завдання – згуртувати, об'єднати сім'ю, посилити емоційну близькість її членів. Тоді як образ «ми» формується у функціональній сім'ї, і його роль – узагальнити в собі основні характеристики злагодженої сімейної системи, уявити її цілісний образ [8].

Також для опису цілісного суб'єктивного сприйняття життя сім'ї її членами використовується поняття «когнітивний сімейний сценарій», функція якого є аналогічною функції сімейного міфу – підтримання єдності сім'ї. Це поняття широко використовується в когнітивній психології та когнітивно-поведінковій психотерапії і визначається як «зразок діяльності осіб в певному сімейному контексті, що існує тривалий час, є динамічним і стійким до зовнішніх впливів і який розвинувся завдяки диференціації та інтеграції вже наявних елементів (настанов, приписів і переконань, емоційно-поведінкових реакцій тощо)» [8, с. 232].

Виділяються наступні функції сімейних сценаріїв: 1) висування гіпотез про причини того, що відбувається; 2) забезпечення вибірковості уваги, сприйняття в певній ситуації життя сім'ї; 3) передбачення можливих наслідків розвитку ситуації та орієнтування в них [8]. Варто зазначити, що ці функції співпадають з деякими функціями образу світу.

Близьким за змістом поняттю «образ сім'ї» є поняття «внутрішня картина сім'ї» (Е. Ейдемільер), яке визначається як суб'єктивне переживання того, що відбувається в родині, «бачення» сім'ї зсередини, образ сім'ї очима її членів. Поняття «сімейної агнозії» є антонімічним попередньому поняттю і характеризується як нездатність членів сім'ї адекватно сприймати певні сторони її життя. Зауважимо, що внутрішня картина сім'ї відображає уявлення суб'єкта саме про те, що відбувається наразі у його родині, тому вона дуже мінлива і нестійка. Порівнюючи внутрішні картини сім'ї у членів різних родин можна зазначити їх несхожість, унікальність, і саме в цьому виявляються ядерні складові образу світу.

Найбільш змістовне та глибоке розуміння того, як створюється, функціонує і розвивається образ сім'ї досягнуто при дослідженні сценаріїв, скриптів, «наївних психологічних уявлень» і процесів каузальної атрибуції. Основною функцією сценаріїв і скриптів є прогноз та інтерпретація будь-якої ситуації, прояснення ймовірних наслідків її розгортання. Процеси каузальної атрибуції визначають те, як людиною тлумачаться причини будь-яких подій. Дослідження в області каузальної атрибуції показали, що члени сім'ї, намагаючись розібратися в тому, що відбувається всередині родини та за її межами, неусвідомлено використовують низку прийомів і правил. Від того, наскільки доцільні ці правила і прийоми, залежить, як вдало членам сім'ї вдається розібратися у своїх сімейних проблемах, якою вони бачать свою родину і якими міркуваннями керуються, формуючи свої взаємини [8].

У контексті розмежування об'єктивної ситуації життя сім'ї та її картини в суб'єктивних переживаннях її членів О. Карабанова пропонує поняття «сімейна самосвідомість», маючи на увазі узгоджений образ сім'ї, уявлення про її цінності, статус, спосіб життя, ролі, норми і правила взаємодії, які розділяються всіма її членами. Сімейна самосвідомість формується у спільній діяльності і внутрішньосімейному спілкуванні, є складно організованою системою, найважливішими компонентами якої, на думку автора, є сімейна доля та сімейна історія [3].

Заслужують на увагу погляди О. Сапогової, яка характеризує сім'ю як носія макро- і мікросоціокультурних традицій, і в цьому контексті автор використовує поняття «сімейний наратив», яким позначає сімейну (мікрогрупову) самосвідомість, зафіксовану в «сімейній культурній концепції» як системі значень, якостей, атрибутів, відносин, поведінкових патернів. Сімейний наратив приписується сім'ї як цілому, створює її образ в культурі, організовує форми взаємодії всередині групи [5].

Представник структурного напрямку сімейної терапії С. Мінухін, аналізуючи особливості функціонування сім'ї, спирається на поняття «карта сім'ї». На його думку, звичні способи взаємодії між членами родини протягом життя поступово закріплюються в стереотипах і у своїй сукупності складають карту

сім'ї, яка визначає поведінковий репертуар, функції, ієрархію влади всередині сім'ї, що істотно полегшує взаємодію між членами сім'ї [2].

Аналіз змісту поняття «уявлення про сім'ю» не був би повним без аналізу категорії «ідентичність сім'ї», яка розроблена одним із засновників системного підходу Н. Аккерманом як зміст цінностей, прагнень, експектацій, тривог і проблем адаптації, що поділяються членами сім'ї або взаємодоповнюють їх в процесі виконання сімейних ролей. Уточнюючи зміст цього поняття і його зв'язок із самосвідомістю особистості, Л. Шнейдер дає наступне визначення: «сімейна ідентичність – це емоційне і когнітивне «Ми» окремої сім'ї, стабільність якої передбачає збереження ідентичності в часі, контроль над конфліктами і здатність сім'ї до зміни і подальшого розвитку» [7, с. 126]. Сімейна ідентичність, на думку автора, є важливим критерієм психологічного здоров'я сімейної системи. Ще один підхід щодо експлікації образу сім'ї запропонований в ряді досліджень, що базуються на проєктивних методах вивчення уявлень про сім'ю, мета яких – класифікувати асоціативні образи, що продукуються респондентами. Як приклад можна навести класифікацію типів уявлень про сім'ю, виділених Н. Москвичевою за результатами обстеження студентів. Отримані результати свідчать про те, що найбільш поширеними типами уявлень про сім'ю є такі: «сім'я як стабільний організм»; «сім'я як тепле коло спілкування»; «сім'я як захист»; «сім'я як взаємна відповідальність». Заслуговує на увагу думка автора на те, що рідко стає змістом уявлень про сім'ю у студентів, а саме: аспекти сімейних стосунків, пов'язані з прагненням до саморозвитку та самовдосконалення, задоволенням індивідуальних потреб у батьківстві, материнстві, самореалізації в дітях [1].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, здійснений нами теоретичний аналіз дозволяє переконатися в тому, що різноманіття наукових поглядів щодо питання про те, як представлена сім'я в суб'єктивному внутрішньому досвіді особистості, значне і чіткого однозначного визначення «уявлення про сім'ю» або «образ сім'ї» не існує. Понятійні категорії, проаналізовані у статті, відрізняються за сферою свого застосування, оцінним відтінком, закладеним у них, фоном очікуванням щодо сім'ї. Можемо зробити висновок про те, що уявлення про сім'ю – це цілісний образ різноманітних характеристик сімейної системи, що поєднує в собі уявлення людини про цінності сім'ї, спосіб життя, ролі, норми і правила взаємодії. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у можливості експериментального дослідження образу світу через вивчення змісту суб'єктивного уявлення про сім'ю, яке є онтогенетично першим етапом формування образу світу.

Список використаних джерел

1. Андреева Т.В. Психология современной семьи / Т.В. Андреева. – СПб.: Речь, 2005. – 436 с.
2. Варга А.Я. Введение в системную семейную психотерапию / А.Я. Варга. – М.: Когито-Центр, 2011. – 190 с.
3. Минеева О.А. ИмPLICITные теории семьи в семейной психологии / О.А. Минеева, А.Г. Лидерс, А.П. Познанская // Вестник университета. Государственный университет управления, Москва, 2010. – № 25. – С. 68-71.
4. Осорина М.В. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых / М.В. Осорина. – СПб.: Питер, 2008 – 304 с.
5. Сапогова Е.Е. Психология развития человека / Е.Е. Сапогова. – М.: АспектПресс, 2005. – 460 с.
6. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активности психического отражения / С.Д. Смирнов. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 231 с.
7. Шнейдер Л.Б. Семейная психология / Л.Б. Шнейдер. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 768 с.
8. Эйдемиллер Э.Г. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – СПб.: Питер, 2008. – 672 с.

References

1. Andreeva T.V. Psihologija sovremennoj sem'i / T.V. Andreeva. – SPb.: Rech', 2005. – 436 s.
2. Varga A.Ja. Vvedenie v sistemnuju semejnuju psihoterapiju / A.Ja. Varga. – M.: Kogito-Centr, 2011. – 190 s.
3. Mineeva O.A. Implicitnyye teorii sem'i v semejnoj psihologii / O.A. Mineeva, A.G. Liders, A.P. Poznanskaja // Vestnik universiteta. Gosudarstvennyj universitet upravlenija, Moskva, 2010. – № 25. – S. 68-71.
4. Osorina M.V. Sekretnyj mir detej v prostranstve mira vzroslyh / M.V. Osorina. – SPb.: Piter, 2008 – 304 s.
5. Sapogova E.E. Psihologija razvitija cheloveka / E.E. Sapogova. – M.: AspektPress, 2005. – 460 s.
6. Smirnov S.D. Psihologija obraza: problema aktivnosti psihicheskogo otrazhenija / S.D. Smirnov. – M.: Izd-vo MGU, 1985. – 231 s.
7. Shnejder L.B. Semejnaja psihologija / L.B. Shnejder. – M.: Akademicheskij Proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga, 2006. – 768 s.
8. Jejdemiller Je.G. Psihologija i psihoterapija sem'i / Je.G. Jejdemiller, V. Justickis. – SPb.: Piter, 2008. – 672 s.

Резюме. В статье осуществлено теоретическое исследование представления о семье как компонента образа мира, отражены психологические особенности восприятия семьи субъектом. Проанализированы понятия, используемые для обозначения его специфики, такие как: образ семьи, семейные мифы, когнитивный семейный сценарий, внутренняя картина семьи, семейное самосознание, карта семьи, идентичность семьи.

Ключевые слова: представление о семье, образ мира, образ семьи, семейные мифы, когнитивный семейный сценарий, внутренняя картина семьи, семейное самосознание, карта семьи, идентичность семьи.

Summary. The family is the first group the subject belongs to. It represents environment in which human socialization begins. The first representations about the world is laid out in the family and the first child image of the world is a reflection of the world image of adults she is surrounded by. The central place in the image of the world is taken by the representations about a family. The child looks at the world as she has been taught in the family. A teenager, the youth or an adult show their knowledge of the world in accordance with the guidance laid out in the family. The article analyzes the scientific approaches to the meaning "representations about a family" as a component of the world image which depicts psychological constitution of the subject in his perception of the family. The specifics of such concepts as family image, family myths, cognitive family scenario, internal picture of the family, family card, family identity have been characterized. The peculiarities of formation of the world image in the family have been mentioned. It is concluded that the representations about the family is a complete image of the various characteristics of a family system which combines the human representations about the family values, lifestyle, roles, norms and rules of interaction. Thus, the study of the human image of the world can be realized through the study the content of its main components, including subjective understanding of the family which is the first stage of the world image formation.

Key words: representations about the family image of the world, the representations about a family, family myths, cognitive family scenario, internal picture of the family, family identity, family card, the identity of the family.

УДК 159.9:177.6–053.67

М.А. ДЕРГАЧ

СПІВЗАЛЕЖНІ ЛЮБОВНІ СТОСУНКИ В СТАРШОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

В статті подано результати емпіричного дослідження, в якому експериментально виявлено і за допомогою методів математичної статистики обґрунтовано рівні співзалежності між юнаками і дівчатами, які перебувають у любовних стосунках, та охарактеризовано особливості поведінки у співзалежних любовних стосунках в старшому юнацькому віці.

Ключові слова: залежність, міжособистісна залежність, любовні стосунки, старший юнацький вік.

Постановка проблеми. Останніми роками зростає інтерес до досліджень різних форм залежності. За даними вчених (В.Д. Менделевич, Б. Уайнхолд и Дж. Уайнхолд, С.В. Ємельянова) нині нараховується більш ніж 150 різновидів залежності. До цієї категорії належать як традиційні хімічні форми залежності (наркоманія, алкоголізм, тютюнопаління та ін.), так і зовсім нові – гемблінг, інтернет-адикції та ін. Серед них міжособистісна співзалежність за своєю поширеністю та наслідками частіше сприймається незначною, розглядається як специфіка гендерних відносин, особливість культури, проте вона має досить негативний вплив на розвиток особистості, побудову життєвого сценарію, вибір шлюбного партнера, призводить до деформації поведінки, руйнування здоров'я тощо.

Більшість сучасних психологічних досліджень присвячено вивченню міжособистісної залежності дорослих шлюбних пар. Тому вивчення генезису дебютних форм міжособистісної залежності, які мають достатню вираженість вже в підлітковому і, особливо, в юнацькому віці і спостерігаються в дошлюбних стосунках, видається надзвичайно актуальним.

Мета статті. Висвітлити результати аналізу статевих відмінностей прояву співзалежності та поведінки у співзалежних любовних стосунках в старшому юнацькому віці.

Результати дослідження. Аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми дозволив виявити, що міжособистісна залежність є специфічним станом, підґрунтям якого є сильна потреба особистості в емоційній близькості, любові, схваленні з боку значущих інших людей, ригідне прагнення до отримання допомоги і підтримки на тлі постійного відчуття себе як безпорадної і слабкої, незалежно від конкретно ситуації [1,3,4,5].

Методологічну і теоретичну основу нашого дослідження становили принципи генетичної психології (С.Д. Максименко), теоретичні положення про формування і функціонування залежної особистості (В.Д. Менделевич) і адиктивної поведінки (Б. Уайнхолд, С. Даулінг, Н. Ю. Максимова), статево-рольовий (О.С. Кочарян) та гендерний (Т.В. Говорун) підходи у сучасній психології статі, загально-психологічні положення психології сім'ї (Е.Г. Ейдемільер, А. Варга).

Для діагностики міжособистісної залежності використовувався тест міжособистісної залежності Р. Гіршфільд (в адаптації О.П. Макушиної) тому, що він максимально релевантний меті, завданням та вибірці дослідження, добре психометрично обґрунтований та має загально-психологічний (неклінічний) характер [2]. Математична обробка результатів проводилась за допомогою методів математичної статистики (програмний пакет SPSS-17): методи описової статистики; методи перевірки достовірності відмінностей нез'язаних вибірок (критерій кутового перетворення Фішера, χ^2 (хі-квадрат) Пірсона, U-критерій Манна-Уїтні,).

У дослідженні співзалежних любовних стосунків у старшому юнацькому віці брали участь 40 різностатевих пар (80 юнаків і дівчат), спеціальності «Психологія». Середній вік досліджуваних – $20,7 \pm 2,5$ років, з них – 55% віком до 20 років включно, 45% – у віці 21 і більше років. У переважній більшості досліджувані були мешканцями міст – 86,3%, решта – 13,7 % з сільської місцевості. Рівневий розподіл